

Katona József Álmos

A fordítás jelentősége a nyelvstratégiában, avagy a szakfordítástól a műfordításig

*Or else at bedtime in his tight embrace
Tells him her own French hopes, her German fears...*

James Merrill: Lost in Translation (részlet)

1. Bevezető

A humán tudományokban semmi sem lehet olyan egzakt, olyan objektív, mint a természettudományokban, ám valójában még a természettudományokban is csak bizonyos „kvázi objektivitás” lehetséges, hiszen a tudós, a vizsgálódást és a megállapításokat tevő entitás közvetve vagy közvetlen mindig az ember lesz. Ebből a szubjektivitásból, mondhatni relativitásból adódóan tanulmányomat is az alapfogalmak tisztásával kezdem; megadom, hogy miként értelmezi ez az írás a nyelv, a stratégia és a fordítás fogalmait. Ezeket fordított sorrendben tárgyalom logikai és érthetőségi okok miatt.

1.1. A fordítás

A fordítás olyan tevékenységforma, melyet már több ezer éve ismer és űz az emberiség, hiszen domborművek és egyéb történelmi bizonyítékok is arról tanúskodnak, hogy Egyiptomban már időszámításunk előtt 1500 évvel is alkalmaztak tolmácsokat.

Ha a szó eredetét, etimológiáját vizsgáljuk, akkor először a latin megfelelőjével kell kezdenünk. A *translatio* kifejezés összetett szó. Az első összetételi tag a *trans-*, melynek jelentése 'át, keresztül', míg a *latio* jelentése 'vinni, mozgatni', tehát: *keresztülvinni*. A magyarban a *fordítás* kifejezés kissé más háttérrel bír, bizonyos mértékig más szemszögből közelíti meg ugyanazt a jelenséget; eredete nem latin. Az etimológiai szótár szerint a szó töve a talán ősi, uráli korból származó *for-* lehetett, melyhez a *-d* gyakorító képzőt kapcsolták. Ezután kapcsolták a tőhöz az *-ít* denominális verbumképzőt, majd az *-ás* deverbális nomenképzőt. A *fordítás* szó első írásos előfordulása 1493 környékére tehető, jelentése pedig egyértelműen átvitt, metonimikus vagy metaforikus (Zaicz 2006).

Amint említettem, a fordítás igen régi tevékenység, sőt, mondhatni szakma, ám a fordítástudomány hivatalosan mégis csak a XX. század második felé-

ben jelent meg. Természetét tekintve a fordítástudomány meglehetősen interdiszciplináris, mértéktelenül sok tudományterületet érint, illetve integrálódik azokba részben vagy egészben: az összehasonlító irodalomtudomány, az irodalomelmélet, a hermeneutika, az irodalomtörténet, az általános nyelvészet, a kontrasztív nyelvészet, a pszicholingvisztika, a kognitív nyelvészet, a szociolingvisztika, a stilisztika, a szemiotika, az információelmélet, a kommunikációelmélet, a filozófia, a pszichológia, a szociológia, a történelemtudomány, és még sorolhatnánk.

A fordítás csoportosítási lehetőségei is meglehetősen szerteágazók. **A szöveg médiuma szerint** megkülönböztetünk **írott, szóbeli** és **hibrid** fordítást. Az elsőhöz leginkább a szakfordítás és a műfordítás különböző fajtáit szokták sorolni, a másodikhoz a tolmácsolást, míg a harmadikhoz olyan fordítástípusokat, amelyeknél például a forrásszöveg írott, és szóban tolmácsolják. **A fordítás alapvető egysége szerint** beszélünk **metafrázisról** (szóról szóra történő fordításról), **parafrázisról** (mondatról mondatra történő fordításról) és **imitációról** (azaz szabad fordításról). Az első kettő inkább nyelvileg, formailag követi az eredetit (formális ekvivalencia/egyenértékűség), a harmadik inkább funkciójában (funkcionális ekvivalencia/egyenértékűség). **A szöveg feldolgozása szerint** megkülönböztetnek **emberi fordítást** (HT = Human Translation), **gépi fordítást** (MT = Machine Translation) és **emberi-gépi fordítást** (CAT = Computer-aided Translation). Utóbbi esetében a fordító előkészíti a szöveget a gép számára, a gép lefordítja, majd az ember az utómunkálatokat is elvégzi a fordításon. Ha **a szöveg esztétikája szerint** csoportosítjuk a fordítás típusait, akkor szólnunk **szakfordításról** és **műfordításról**, a tanulmány ezt a csoportosítási szempontot fogja alapul venni a későbbiekben.

Jól látszik, hogy egy nehezen meghatározható fogalommal van dolgunk, csakúgy körülírhatatlan, csakúgy nagyon nehezen definiálható, mint a nyelv fogalma (ami nem is csoda, hiszen a fordítás alapja a nyelv). Ha leegyszerűsítjük, akkor azt lehet mondani, hogy a fordítás célja mentális tartalmak kommunikációja, a nyelvi akadályok bizonyos formájú és mértékű feloldása: magyarul a fordítás egyfajta kognitív, megismerési, megértési folyamatként is értelmezhető, mely egyszerre értelmez és tesz értelmezhetővé.

Nyilvánvalóan azonban itt sem lehetséges a teljesen pontos meghatározás, hiszen ahogy azt Ardamica Zorán is írja:

„Ha pontosan tudnánk, mi a fordítás, milyen a fordításszöveg és hogyan zajlik pontosan a fordítási folyamat, vagy legalább abban biztosak lehetnénk, [hogy mindez] objektívan leírható-e, [akkor] már nem ezekkel a kérdésekkel foglalkozna az elmélet” (Ardamica 2012: 17).

1.2 A nyelvstratégia

A *nyelvstratégia* összetett szó, jelöletlen birtokos kapcsolat van a két összetételi tag között, így a fogalom értelmezése úgy a legegyszerűbb, ha az

egyes tagok önálló jelentését, majd jelentésük együttesét vizsgáljuk meg. A *stratégia* fogalma könnyebben meghatározható: a szó görög eredetű, eredetileg haditervet, harcmódot jelentett (lásd *sztratégosz*). Mára jelentése bővült, s az *Idegen szavak szótára* szerint „nagyobb arányú tevékenység tervezése, irányítása, az ennek során alkalmazott eljárások összessége” (Tótfalusi 2004).

A *nyelv* fogalmának meghatározása nem könnyű feladat. Mi számít nyelvnek, és mi nem? Az állatoknak van nyelvük, vagy csak kommunikációs jelrendszerük van? Beszélhetünk-e számítógépes nyelvekről vagy csak kódrendszerekről? Hol ér véget egy nyelv, és hol kezdődik egy másik? Mikor lesz egy nyelvjárás önálló nyelvvé? Az egyszerűség kedvéért mondjuk azt, hogy a nyelv az emberi közlésnek és a világ leképezésének, valamint a nemzeti közösségek összetartásának egyik fő eszköze, egyben a kultúra szerves része is.

A magyar nyelvstratégia tehát kiterjedt, szigorúan a magyar nyelvvel kapcsolatos nyelvi tervezési folyamatok és nyelvpolitikai intézkedések összességét jelenti. Egy nyelvstratégiai intézet feladata e tevékenységek, folyamatok felkutatása, összekapcsolása, működésüknek segítése, támogatása.

A jól áttekinthető működéshez elengedhetetlen, hogy az intézet bizonyos szakterületekre ossza fel munkáját. Ilyen terület például a jog és közigazgatás, az oktatás, a média. Ráadásul mindegyik területnek mondhatni, két oldala, két vetülete van, hiszen külön kell szólnia mindezen területek magyarországi és határon túli vonatkozásairól is.

2. (Szak)fordítás a nyelvstratégiában

A fordítás viszont természeténél fogva képlékeny, és nem különálló, hanem interdiszciplináris terület. A magyar nyelvstratégiában a fordítás keresztmetszetnek tekinthető, minden területen megjelenik.

A **jog és közigazgatás** esetében a nemzetközi jogról, valamint az unió azon irányelvéről kell szólni, melynek értelmében minden jogszövegnek és jogszolgáltatásnak elérhetőnek kell lennie az unió összes polgára számára az unió bármely hivatalos nyelvén. Az EU azonban az angol és francia joghagyományokra és jogintézményekre épül, míg a magyar jog alapvetően német joghagyományokból táplálkozik történelmi okokból adódóan. Ez a különbség gyakran ahhoz vezet, hogy bizonyos fordítások megfelelő körülírások nélkül lehetetlenné válnak, illetve ahhoz, hogy gyakran félrefordítások születnek. Mondani sem kell, hogy ez meglehetősen sok problémához vezet egy olyan objektív, s az emberek mindennapi életére legtöbbször közvetlen hatással bíró területen, mint a jog és a közigazgatás.

Ebben a témában az intézet 2014-ben konferenciát szervezett, s idén, 2016-ban meg is jelentette a konferencia kötetét, melynek címe *Jogalkotás érthetően – A pontos fogalmazás művészete (Clear Writing)* lett (Katona – Maleczki 2016). A kötet tanúsága szerint az alapvető cél az lenne, hogy a svéd mintához hasonlóan Magyarországon is jelen legyenek nyelvi szakértők a jogi és

közigazgatási életben, hogy a jogi szakértőkkel együtt, közösen hozzák létre a jogi szövegeket (Strandvik 2016).

Az oktatás esetében rögtön a nyelvtanulás juthat eszünkbe, hiszen az idegen nyelvi órákon – tetszik vagy sem – mindenki fordít, sőt, sok nyelvvizsgán követelmény a „mediálás”. A fordítás azonban egy olyan kompetencia, melyet a mai idegennyelv-oktatás alapvetően elhanyagol, nem fejleszt közvetlen módon, gyakran pedig még számítani is akarja az idegen nyelvi órákról, mondván, hogy nem felel meg a kommunikatív nyelvoktatás kívánalmainak. A kommunikatív nyelvoktatás az anyanyelv szerepét csökkentené tehát, avagy szorítaná teljesen háttérbe az idegen nyelvi órákon, ám mivel két nyelv közti kommunikációban a fordítás és a fordított szöveg a megértés alapvető konstruktumai, ez a megközelítés meglehetősen dekonstruktív.

A felsőoktatásban is megjelenik a fordítás, hiszen sok külföldi tanulmányt, tudományos iratot, cikket, szakkönyvet használnak, s az sem mindegy, hogy a még le nem fordított tanulmányokat miként fordítják le vagy félre a hallgatók, s ezek által miként lesznek tudományos következtetések pontatlanok, olykor hamisak. A cél az lenne, hogy a fordítás oktatásban játszott szerepére nagyobb hangsúly helyeződjék, az idegen nyelvi oktatásban pedig közvetlenül fejlesztett kompetenciaként jelenjen meg a fordítás is. Itt jegyezném meg, hogy az irodalomoktatásról nem szóltam, pedig abban is jelen van a fordítás, hiszen a világirodalom remekeit műfordítások által ismerik meg a tanulók, hallgatók. Erre a témára a későbbiek során részletesebben is kitérek.

A média gyakorolja az összes eddig említett terület közül a legleplezettebb és egyben legnagyobb hatást az emberek nyelvhasználatára. A könyvnyomtatás megjelenésével, később az ipari forradalommal, majd végül az infotechnológia robbanásszerű fejlődésével (az úgynevezett McLuhan-galaxis létrejöttével) megállíthatatlanul áramlik felénk az információ. Ebben a folyamatban ráadásul még csak visszacsatolásra sincs lehetőség: a folyamat egyoldalú, egyirányú. Az újságok, a folyóiratok, a tévéadók, a reklámok, a rádió, az internet, és még sorolhatnánk a különféle eszközöket, csatornákat, melyeken keresztül mindennapos szinten elér minket a média.

De hogyan is befolyásolhatja a média negatívan a nyelvhasználatot, és hogy függ ez össze a fordítással? Ha a magyar emberek számára olyan média-személyiségek lesznek a mintaadók, olyan médiaszereplőket hallgatnak naponta több százezren az országban és azon kívül, akik nem képesek a választékos, pontos megfogalmazásra, és ráadásul gyakran a külföldi médiából átvett, szó szerint lefordított kifejezéseket, mondatstruktúrákat (gyakran mondatlejtéseket és hangsúlyokat!) használják, akkor olyan nyelvhasználatot hoznak létre és terjesztenek el, amely a célratoró, egyszerű, egyértelmű kommunikációt apránként ellehetetleníti. Azonkívül, hogy szükség lenne a média szövegeinek lektorálására, nyelvi ellenőrzésére, az is fontos volna, hogy a médiában a fordítást szakemberek végezzék vagy legalább ellenőrizzék.

Álljon itt pár példa félrefordításokra a fent említett területek mindegyikéről. **A jogban és közigazgatásban**, az ügyféllel való kommunikációban (és általában véve is) igen elterjedt kifejezés a *papíralapú*. Erre itt olvashatnak egy példát: *Ez az irat az eredeti elektronikus úton előállított dokumentummal megegyező tartalmú hiteles papíralapú másolat*. Ez a kifejezés az angol *paper-based* kifejezés tükörfordítása; évtizedekig elég volt annyit mondani: *nyomtatott*, mára pedig minden *papíralapú* lett. **Az oktatásban**, a pedagógiában a rossz fordítások olykor furcsa, első hallásra kissé ismeretlen szakkifejezéseket is létrehozhatnak. Jó példa erre az angol *best practices* félig-meddig tükörfordítása, melyet magyarul manapság csak *jógyakorlatként* emlegetnek. Első hallásra/olvasásra nem feltétlen tiszta, hogy pontosan mit is jelölhet a fogalom. Jól bevált gyakorlatokról már hallott az ember; vajon ez miben más? A válasz: semmiben. **A médiából**, az írott sajtóból származik a következő példa, egy leiterjakab: *We want to put administration in Iraq in the hand of Iraqes ASAP*. Ezt egy sajtómunkatárs a következőképp fordította: *Azt akarjuk, hogy Irakot az irakiak, még pedig az ASAP irányítsa*. Az *ASAP* az angol *as soon as possible* kifejezés rövidítése, nem pedig egy iraki szervezet neve.

Általános, mindenhol előforduló példaként említhető egy igen elterjedt kifejezés: *mint olyan*. A *mint olyan* valószínűleg a német *als solche* tükörfordítása (angolul *as such*). A kifejezést használók elenyésző hányada tudja csak, hogy mit is jelent valójában a kifejezés, ezért nem megfelelő vagy redundáns használata igen gyakori. A *mint olyan* valódi jelentése vagy pontosabban a kifejezés magyar megfelelője: 'lényegét tekintve, önmagában véve'.

3.1 (Mű)fordítás a nyelvstratégiában

A műfordítás fogalmának esetében a magyar talán tágabban fogalmaz (és értelmet), mint például az angol, aki azt mondja *literary translation*. Ebben a szókapcsolatban az irodalmi vetület egyértelműen, szó szerint megjelenik. A magyar ezzel szemben művek fordításáról beszél. Ám mi számít műnek? Csak az irodalmi művek? Mi a helyzet például a filmekkel, a megfilmesített irodalommal, a reklámszövegekkel? Ezek is gyakran rendelkeznek poétikai, stilisztikai, olykor még esztétikai funkciókkal is.

Már korábban megemlítettem, hogy ha fordítói szakma szempontjából és a(z írott) szöveg esztétikája szerint csoportosítjuk a fordítás típusait, akkor szólhatunk szakfordításról és műfordításról. Ez az általánosan elfogadott kettősség azonban jóval árnyaltabb és átjárhatóbb; a műfordítás és a szakfordítás nem két, egymástól élesen elhatárolható terület a nagy különbségek ellenére sem. Ezt a véleményt osztják az egri Fordításcentrum munkatársai is, akik szintúgy egy olyan felfogást javasolnak, mely a műfordítás és a szakfordítás közti viszonyt skalárisan látja: a két fordítástípus tulajdonképp csak két végpontja a skálának. **A technikai fordítás, az informatikai szakterminusok fordítása, a szoftverek honosítása, a honlapok fordítása, a filmek feliratozása, a szinkronizálás, a**

lektűr művek fordítása, a színházi darabok fordítása: mind valahol a szakfordítás és a műfordítás között helyezkedik el.

A magyar tudományos és kulturális életben azonban a műfordítás mostoha gyermeknek mondható. Kappanyos a következőképp ír erről:

„A fordítástudomány [...] jelenleg elsődlegesen nyelvtudományi diszciplína (Magyarországon pedig szinte kizárólagosan az) [lásd: az ELTE *Fordítástudomány* című folyóirata, és annak általános elemzési szempontjai]. [A fordítástudomány] olyanféle kérdéseket például nemigen tesz fel, hogy egy külföldi szerző, egy mű, egy kulturális trend, egy műfaj kulturális befogadását hogyan segíti elő vagy hogyan akadályozza fordításainak minősége, illetve a szövegek fordíthatósága. (Kappanyos 2016: 24)”.

A magyar általános fordítástudományi irányzatok, megközelítések, iskolák általában a kulturális nézőpontokat elutasítják, pedig szükség lenne a kulturális alapokon is működő (úgynevezett kulturális) fordítástudomány megszilárdulására hazánkban, hogy a kulturális mintázatok elérhetőbbekké váljanak az átlagemberek számára is. Ráadásul Kappanyos szerint a magyar műfordítási hagyomány erre (a kulturális fordítástudomány kialakítására) kiváltképp alkalmas lenne, sőt, mintegy meg is követeli ezt:

„A magyar műfordítási hagyomány és a rendelkezésünkre álló műfordítási korpusz tehát sokkal inkább lehetővé és – a nemzeti kultúra szempontjából – szükségessé teszi az elméleti igényű feldolgozást, mint a nyugati kultúrák relatíve jóval kisebb jelentőségű és presztízsű korpuszai” (Kappanyos 2016: 36).

A műfordítás tulajdonképp „[...] olyan sarkalatos jelenség, amely szinte minden interkulturális kapcsolatteremtésnek a része, eszköze, módja” (Ardamica 2012: 110). Ez az interkulturális kapcsolatteremtés, kultúraközvetítés nemcsak saját kultúránk épüléséhez, világlátásunk tágulásához járul hozzá, hanem a nemzeti identitást is erősíti azáltal, hogy bemutatja, mi nem a magyar kultúra része, hogy miben különbözik az egyes népek kultúrája, világlátása – ez a másodlagos kultúramegtapasztalás úgy hozza közel egymáshoz a népeket, hogy közben nem olvasztja egybe őket.

Joanna L. Siegel tanulmányában szintén utal a műfordítás és a nyelvi tervezés lehetséges összefüggéseire:

„Given that language and [...] identity are so tightly bound, literary translation holds the potential to generate this kind of transcendent experience [of belonging and mutuality] by producing an imagined audience out of an existing speech community. This act is particularly powerful when that community has been minoritized or oppressed through forms of linguistic domination, such as diglossia or exclusionary language policy and planning.” (Siegel 2013: 126/8)

„A nyelv és [...] az identitás szoros összefonódásából adódóan a műfordítás képes arra, hogy [az összetartozás és az egymásra utaltság] transzcendens, magasabb rendű élményt nyújtson azáltal, hogy egy elképzelt, idealizált

célközönséget hoz létre a beszélők már meglevő közösségéből. Ez a mozzanat akkor lesz kifejezetten erőteljes, ha az adott közösség a nyelvi hatalomgyakorlás olyan formái miatt kerül kisebbségi vagy elnyomott helyzetbe, mint a kétnyelvűség vagy a kirekesztő nyelvpolitika és nyelvi tervezés.” (Saját fordítás, K. J. Á.)

Magyarán a fordítás, s kiváltképp a műfordítás olyan stratégia, mely decentralizált volta miatt képes intézményesített és közösségi úton is hozzájárulni a nemzeti identitás kialakításához és megtartásához; a nemzetegységhez. Ez intézményesített formában a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés révén lehetséges. Ennek részletesebb bemutatására Hornberger és LoBianco összevont nyelvpolitikai és nyelvi tervezési (LPP) modellje alkalmas. Hornberger a következő két nagyobb nyelvpolitikai és nyelvi tervezési megközelítést különbözteti meg: jogszabálytervezést és művelődéstervezést (művelődésszervezést) (Hornberger 2006). LoBianco mindkettőn belül hat különböző intézkedési területet különít el: státustervezést, presztízstervezést, használati és használhatósági tervezést, diskurzustervezést, korpusztervezést és (nyelv)elsajátítási tervezést (LoBianco 2010). Az egyes intézkedési területek ebben a tanulmányban nem kerülnek elemzésre, kifejtésre, ám jelentőségüket Focault egy gondolatával – melyet Siegel idéz – összegezném:

„[T]he translator must »hurl one language against another [...]« (Focault 1964: 21). In sites where political conflict is accompanied by linguistic oppression, the latter approach may become an invaluable tool in liberation struggles through the activities of prestige, discourse, and corpus-status planning” (Siegel 2013: 137/19).

„A fordítónak muszáj »az egyik nyelvet a másiknak nekifeszítenie [...]« (Focault 1964: 21). Olyan területeken, ahol a politikai konfliktushoz nyelvi elnyomás is társul, ez utóbbi megközelítés felbecsülhetetlen eszközzé válhat a függetlenségi küzdelmekben a presztízzsel, diskurzussal és korpusz-státusztervezéssel kapcsolatos tevékenységek révén” (Siegel 2013: 137/19). (Saját fordítás, K. J. Á.)

Kappanyos példái kitűnően rámutatnak arra, hogy a műfordítónak, a műfordításnak, a fordítás minőségének, valamint adekvátságának mekkora szerepe van egy adott irodalmi mű presztízsében, sikerességében. A következő, angol eredeti idézet olvasható Kappanyosnál Milne *Micimackójából*: „*Oh, Bear!*” said Christpoher Robert. „*How I do love you!*”, „*So do I*” said Pooh. Aki nem tud angolul, még az is érezheti, hogy ezek a mondatok meglehetősen egyszerűek, együgyűek, közhelyesek. A fordító, Karinthy Frigyes úgy döntött, hogy a következőképp írja át ezeket a sorokat: „*Ó, te csacsi Mackó,*” – mondta Róbert Gida – „*ha tudnád...*”, „*Tudom*” – mondta Micimackó. És úgy érezte, csakugyan tudja.

E fordítási megoldás kommentárja előtt álljon itt egy másik példa is. Az alábbi szereplők egy közismert mű legszimbolikusabb alakjai Kosztolányi

eredeti tolmácsolásában: *Évike (Alice), Részeg Kefekötő (Bolond Kalapos), Április Bolondja (Márciusi Nyúl)*. Ha még nem sikerült kitalálni, melyik műről van szó, akkor itt van egy cím is: *Évike Tündérorságban*. Egy aktuálisabb műfordításban a fent említett három szereplő *Alice, Bolond Kalapos és Márciusi Nyúl* néven jelenik meg, a mű címe pedig *Alice Csodaországban*, Lewis Carroll regénye.

Milnét az angol irodalmi hagyományokban inkább lektűríróként ismerik, s a *Micimackó* a jobban sikerült gyermeklektűrjeinek egyike. Karinthy testvére, Emília nyersfordítást készített a műből, Karinthy Frigyes pedig ezt ültette át irodalmi nyelvre, illetve mintegy átírta a művet; már nemcsak gyerekeknek, hanem felnőtteknek is olvashatóvá tette, mélyebb, irodalmi jelleget kölcsönzött neki, s ezáltal a mű jóval közkedveltebb, (el)ismertebb lett magyar viszonylatban, mint az angolszászban. Carroll *Alice Csodaországban* című regénye az angol irodalomhagyomány egyik legjelentősebb és legerőteljesebben jelen levő műve, ellentétben a *Micimackó*val. Kosztolányi megpróbálta ennek kulturális gyökereit is átültetni, magyarrá tenni *Alice*-t és az egész művet, annak minden kontextusát. Ám ez lehetetlen, hiszen az angol társadalomról szóló műről van szó. A fenti példákból jól látszik, hogy a műfordítás nem gyerekjáték, jelentős presztízsbeli, kulturális és akár anyagi vetületei is vannak.

3.2 Újrafordítás és nyelven belüli fordítás

Később az *Évike Tündérorságban* újrafordították, ám presztízst tekintve magyar viszonylatban valószínűleg még továbbra sem éri utol a *Micimackó*t, és ennek nem pusztán az az oka, hogy nagyon kultúraspecifikus a mű. Az újrafordításokról Kappanyos a következőt írja:

„Egy adott kulturális mintázatot nagyon sokféle módon lehet (interlingvális átkódolás útján) hozzáférhetővé tenni, de nem minden mód egyformán eredményes, és vannak kifejezetten elhibázottak is. Párhuzamként az irodalmi szöveg lehetséges értelmezéseinek végtelen gazdagságára tekinthetünk, ami korántsem jelenti azt, hogy bármi elfogadható volna értelmezésként, vagy akár hogy minden értelmezés egyformán értékes volna.” (Kappanyos 2016: 40)

Mi akkor hát az újrafordítások célja, ha nem gazdasági, anyagi természetűek (úgymond: üzleti fogás)? Az újrafordítás oka gyakran nyelvi-irodalmi természetű: a nyelvhasználat nem aktuális, a metaforák fordítása nem megfelelő, a műfordító félreértelmezett dolgokat, illetve az adott mű funkcióját tekintve nem tölti be a megfelelő szerepet.

A nyelvhasználat aktualizálására irányul még az úgynevezett nyelven belüli fordítás tevékenysége is. Joggal lehet érvelni amellett, hogy a nyelven belüli fordítás tulajdonképp csak átírást jelent, azonban épp a fordítás fogalmának meglehetősen képlékenysége miatt lehet az átírást egyfajta fordításként, érthetővé tételként, magyarázásként értelmezni.

Dobos Csilla nem is tesz különbséget a nyelvek közötti (interlingvális) és a nyelveken belüli (intra lingvális) fordítások között, mondván: „A nyelven belüli és a nyelvek közötti fordítások esetében is tulajdonképp az információ más jelekkel történő megismétléséről van szó. Egy másodlagos szövegalkotás zajlik le, egy ún. függő szöveg jön létre.” (Dobos 2015: 48)

A nyelven belüli fordításról (függő szövegalkotás) pedig a következőképp nyilatkozik: „A függő szövegalkotás egy másodlagos kommunikációs helyzetben, másodlagos célcsoport számára, eltérő kognitív környezetben valósul meg” (Dobos 2015: 51). Az eltérő kognitív környezetet, az eltérő megismerési környezetet a magyarról magyarra történő fordítások esetében gyakran korrelációba állítják a diákság kognitív, megismerési kompetenciáival, s gyakran azért találják indokoltnak átírni a régebbi magyar irodalmi műveket, s újrafordítani a régebben lefordított világirodalmi műveket mai, modernebb, egyszerűbb magyar nyelvre, mert azt feltételezik, hogy a diákok képességeik és nem erőfeszítéseik szintjén képtelenek megérteni őket.

A nyelven belüli fordításnak is különböző formái vannak: az egyik az úgynevezett tipográfiai átírás, a másik pedig a tartalmi, nyelvhasználati átírás. Az első nyilvánvalóan a hangjelölések, szóalakok modernizálását jelenti, illetve esetlegesen a régies toldalékok lecserélését maiakra. Ez megítélésem szerint valóban javít a szöveg olvashatóságán, ráadásul bizonyos művek esetében megkerülhetetlen (*Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom*).

A másik átírás viszont jóval radikálisabb, jogossága megkérdőjelezhető. Dobos így mutatja be az ilyen tartalomra, nyelvhasználatra irányuló átírásokat: „a nyelven belüli fordítás rendkívül rugalmasan kezeli az egyenértékűséget, mivel a befogadás lehetővé tétele és a feldolgozási erőfeszítés optimális csökkentése az egyes ekvivalenciatípusok szándékos figyelmen kívül hagyásával valósítható meg” (Dobos 2015: 48). Ez nyilvánvalóan ahhoz vezet, hogy a műben elsődlegesen a kommunikatív ekvivalencia, egyenértékűség fog érvényesülni, a többi kevésbé vagy egyáltalán nem. Gyakori, hogy ilyenkor az adott műnek megváltozik a műfaja, regisztere, stílusa, formája.

A kérdés viszont az (leginkább a nyelven belüli fordítás esetében), hogy az átírással nem bontjuk-e meg az adott irodalmi művet. Nem vesz-e el így valami esszenciális a műből, mely megkülönbözteti minden más műtől, mely létezik vagy létezhetne? S nem mellelleg valóban a megértést, a könnyebb kommunikációt szolgálja az ilyen átírás? Ardamica a következőképp vélekedik: „Vannak kifejezetten szélsőséges eljárások. A »legbrutálisabb« beavatkozásként értékelhető például az a magyarországi tendencia, amely alapján az egyes kötelező olvasmányokat ültetik át a kortárs kamaszok (mintha ez a réteg homogén lenne...) »nyelvére«, ennek következtében a cselekmény megértése szempontjából lényegtelenebb szövegrészeket erőteljesen megkurtítják (lásd tájleírások kihagyása). Ez a célközpontú, s minden bizonnyal naivan jószándékú, vagy éppen üzleti érdekek alapján jól átgondolt stratégia már azért sem

tekinthető művészi szempontból korrektnek, mert – bár informatív – a látszat ellenére nem a mű megértését célozza, nem a kommunikáció megkönnyítését a befogadó számára, hanem éppen fordítva, leszűkíti a teljes mű megértését, megnehezíti befogadását. Egy-egy szöveg »lebutított« változata ugyanis nem helyettesítheti a teljes szöveget, nem teljesítheti annak funkcióit.” (Ardamica 2013: 117)

Jórészt egyetértek Ardamica Zorán véleményével, nem tartom nyelvhasználati szempontból kívánatosnak vagy célszerűnek, hogy a végtelenségig leegyszerűsítsük az irodalmi megértést, hiszen annak lényege épp komplexitásában rejlik; a szókincsfejlesztés pontosan az irodalmi művek segítségével válik leginkább lehetségessé, s ezáltal a nyelvi műveltség, választékosság magasabb szintre emelése is. A sok nyelven belüli fordítás ezt, azaz a korpuszok fejlesztését, bővítését, a nyelvelsajátítás sosem véges folyamatát korlátozná.

4. Összefoglalás

A felsorakoztatott kérdések, problémák, jelenségek mind pontjai lehetnek egy magyar nyelvstratégiának, hiszen mind jelentős hatást gyakorolhatnak a magyarság nyelvhasználatára, kulturális identitására, a nyelvhez (és az irodalomhoz) való hozzáállására.

A szakfordítások esetében a legfontosabb (és sajnos gyakran hiányzó) szempont a pontosság és közérthetőség lenne, hiszen ezek a szakszerű kommunikáció, a tudományos élet alapkövei. Ám nemcsak a szakfordítók szakfordítanak, hiszen az egyszerű diákok, hallgatók, a tudományos élet tagjai is kénytelenek magyarul nem elérhető műveket, műrészleteket fordítani, értelmezni tudományos, szakmai munkájuk során. Erre azonban sem az általános nyelvvórák, sem az általános nyelvtanfolyamok nem készítik fel őket.

A műfordítások szintúgy nagy szerepet játszhatnak a nyelvi tervezésben. Szerepük talán akkor a legszembeötlőbb, amikor a határon túli magyarságról kezdünk el beszélni, ahol a magyar nyelvű könyvek, tankönyvek, szöveggyűjtemények beszerzése is problémát jelent, egy világirodalmi mű magyar fordításáról nem is szólva. Idegen nyelvi kulturális közegben az irodalomnak, a magyar nyelven elérhető, olvasható irodalmi műveknek identitást megőrző, erősítő szerepe lehet. Nemzetközi viszonylatban egy nyelv gazdagságát, presztízsét, úgymond használhatóságát pedig nemcsak az határozza meg, hogy milyen tudományos munkák olvashatók az adott nyelven, hanem az is, hogy milyen kulturális, irodalmi művek.

A fordítás természete nehezen meghatározható, határvonalai nehezen húzhatók meg. Bár hagyományos értelemben az átírás nem minősíthető fordításnak, mégis nyelvhasználati problémákat, nyelvi tervezési szempontokat vet fel. A fordíthatóságot és a fordíthatóság viszonylagosságát szemléltetendő és egyben a tanulmány zárásaként Szegedy-Maszák Mihályt idézem:

„A fordíthatóságnak különböző mértékei vannak, attól függően, hogy a forrás- és a célszöveg hagyományai mennyire állnak távol egymástól vagy közel egymáshoz. Mivel a fordítás mind az átírásnak, mind az értelmezésnek nagyon közeli rokona, csakis valamely értelmező fogalmazhatja meg annak a megfelelésnek a követelményeit, amelynek alapján azt állítja, hogy egy szöveg a másiknak fordítása, átírása, értelmezése. A hatástörténet lehetővé teszi, hogy ugyanaz a szöveg egy adott történeti távlatból eredeti műnek, egy másiktól fordításnak minősüljön. Ahogy nincs egyedül helyes értelmezés, ugyanúgy egyedül helyes fordítás sem létezhet. Fordítás és kánon viszonyát végül is egy kettős igazság határozza meg, amelyet így összegezhethetünk: a költészet lényegénél fogva fordíthatatlan és ugyancsak lényegénél fogva mindig fordítás” (Szegedy-Maszák 1998: 92).

Irodalom

- Ardamica Zorán 2012. *Fejezetek a műfordítás elméletéből*. Nap Kiadó. Dunaszerdahely.
- Dobos Csilla 2015. A nyelven belüli fordítás szerepe a társadalmi életben. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv, kultúra, társadalom*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 47–58.
- Hornberger, N. H. 2006. Frameworks and models in language policy and planning. In: Ricento, T. (szerk.): *An introduction to language policy: Theory and method*. Blackwell Publishing. New York. 24–41.
- Kappanyos András 2015. *Bajuszbögre, lefordíthatatlan: műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Katona József Álmos – Maleczki József (szerk.) 2016. *A pontos fogalmazás művészete – Clear Writing*. Magyar Nyelvstratégiai Intézet. Budapest.
- LoBianco, J. 2010. Language policy and planning. In: Hornberger, N. – McKay, S. (szerk.). *Sociolinguistics and language education: New perspectives. Multilingual Matters*. Bristol. 143–176.
- Siegel, Joanna Luz 2013. Literary Translation as a Nexus of Language Planning. In: Barrett, Catrice – Siegel, Joanna Luz (szerk.): *Working Papers in Educational Linguistics* Vol. 28. No. 1. 119–140.
- Strandvik, Ingemar 2016. Plain Language in Sweden – Közérthető nyelvhasználat Svédországban. In: Katona József Álmos – Maleczki József (szerk.) 2016. *A pontos fogalmazás művészete*. Magyar Nyelvstratégiai Intézet. Budapest. 48–72.
- Szegedy-Maszák Mihály 1998. Fordítás és kánon. In: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár-Szabó Zoltán – Menyhért Anna (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai* Anonymus. Budapest. 66–93.
- Tótfalusi István 2004. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.